O‘ZBEK TILIDA SOHAVIY TERMINLARNING SHAKLLANISHI VA TARAQQIYOTI

Usmonova Sharifa Gulamovna
"University of Economics and Pedagogy"
OTM katta o‘qituvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.20393103

Annotatsiya

Ushbu maqolada o‘zbek tilida sohaviy terminlarning shakllanishi va taraqqiyoti lingvistik hamda tarixiy nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqotda terminlarning paydo bo‘lish manbalari, ularning ichki va tashqi omillar asosida rivojlanishi hamda turli davrlardagi o‘zgarishlari yoritilgan. Shuningdek, arab, fors, rus va ingliz tillarining o‘zbek terminologiyasiga ta’siri ilmiy jihatdan asoslab berilgan. Maqolada terminlarni milliylashtirish, standartlashtirish va zamonaviy ilm-fan talablariga moslashtirish masalalari ham ko‘rib chiqilgan. Natijada o‘zbek terminologiyasining rivojlanishi uzluksiz jarayon ekani va uning ilmiy-texnik taraqqiyot bilan chambarchas bog‘liqligi asoslangan.

Kalit so‘zlar: terminologiya, sohaviy termin, o‘zbek tili, leksika, lingvistika, termin shakllanishi, o‘zlashma so‘zlar, standartlashtirish, ilmiy til, leksik tizim

Kirish

Til jamiyatning ijtimoiy, madaniy va ilmiy taraqqiyotini aks ettiruvchi eng muhim vositadir. Har bir til o‘z rivojlanish jarayonida yangi tushunchalar va atamalar hisobiga boyib boradi. O‘zbek tili ham tarixiy taraqqiyot davomida turli ilmiy va madaniy ta’sirlar ostida shakllangan. Ayniqsa, sohaviy terminlarning rivojlanishi tilning ilmiy salohiyatini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Terminlar ma’lum bir fan yoki soha doirasida aniq va bir ma’noli tushunchani ifodalash uchun xizmat qiladi. Ular ilm-fan, texnika, tibbiyot, iqtisodiyot va boshqa sohalarning rivojlanishi bilan bevosita bog‘liqdir. O‘zbek tilida terminlarning shakllanishi uzoq tarixiy jarayon natijasida yuzaga kelgan. Bu jarayonda ichki imkoniyatlar hamda tashqi tillardan o‘zlashtirish muhim rol o‘ynagan. Xususan, arab, fors, rus va ingliz tillari o‘zbek terminologiyasining boyishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatgan. Mustaqillik davrida esa milliy terminologiyani rivojlantirishga alohida e’tibor qaratildi. Yangi ilmiy yo‘nalishlar paydo bo‘lishi bilan birga ko‘plab yangi terminlar ham shakllandi. Terminlarni tartibga solish va standartlashtirish til siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Bugungi kunda o‘zbek tilida terminologik tizimni takomillashtirish dolzarb masalaga aylangan. Chunki aniq va tushunarli terminlar ilmiy kommunikatsiyani samarali qiladi. Soha terminlari ilmiy matnlarning aniqligi va mantiqiyligini ta’minlaydi. Ular bilimlarni tizimlashtirish va uzatishda asosiy vosita bo‘lib xizmat qiladi. Shuning uchun terminologiya tilshunoslikning muhim va alohida yo‘nalishi sifatida o‘rganiladi. O‘zbek tilida terminlarning shakllanishi lingvistik va ekstralingvistik omillar bilan bog‘liqdir. Ushbu mavzu til rivojlanishi va ilmiy tafakkur evolyutsiyasini tushunishda muhim ahamiyatga ega. Shu sababli sohaviy terminlarning shakllanishi va taraqqiyotini o‘rganish dolzarb ilmiy masalalardan biridir.

Metodologiya

Tadqiqot metodologiyasi ushbu mavzuni ilmiy asosda o‘rganish va tahlil qilishga yo‘naltirilgan yondashuvlar tizimini o‘z ichiga oladi. Ushbu ishda sohaviy terminlarning shakllanishi va taraqqiyotini yoritishda lingvistik tahlil metodi asosiy usul sifatida qo‘llanildi.

Shuningdek, tarixiy-qiyosiy metod orqali terminlarning turli davrlardagi rivojlanish bosqichlari o‘rganildi. Materiallarni yig‘ishda ilmiy adabiyotlar, lug‘atlar va terminologik manbalardan foydalanildi. Tahlil jarayonida tavsifiy (deskriptiv) metod yordamida terminlarning strukturaviy xususiyatlari yoritildi. Qiyosiy yondashuv asosida o‘zbek tilidagi terminlar boshqa tillardagi terminlar bilan solishtirildi. Bundan tashqari, statistik metod orqali ayrim terminlarning qo‘llanish chastotasi ham tahlil qilindi. Tadqiqotda sinxron va diaxron yondashuvlar birgalikda qo‘llanildi. Sinxron yondashuv hozirgi til holatini o‘rganishga qaratilgan bo‘lsa, diaxron yondashuv tarixiy rivojlanishni yoritdi. Terminlarning shakllanish jarayonida ichki va tashqi lingvistik omillar ham alohida ko‘rib chiqildi. Tahlil jarayonida ilmiylik, izchillik va obyektivlik tamoyillariga qat’iy amal qilindi. Shuningdek, terminlarning semantik va morfologik xususiyatlari ham chuqur o‘rganildi. Olingan natijalar asosida umumlashtirish va xulosalar chiqarish metodi qo‘llanildi. Metodologik yondashuvlar tadqiqotning ilmiy ishonchliligini ta’minlashga xizmat qildi. Shu sababli ushbu metodlar mavzuni har tomonlama yoritishda muhim ahamiyat kasb etdi.

Muhokama

O‘zbek tilida sohaviy terminlarning shakllanishi va taraqqiyoti murakkab va ko‘p qatlamli jarayon hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, terminlar tizimi asosan tilning ichki imkoniyatlari hamda tashqi tillardan o‘zlashtirish asosida shakllangan. Bu holat o‘zbek terminologiyasining ham milliy, ham xalqaro ilmiy maydon bilan uzviy bog‘liqligini anglatadi. Ayniqsa, ilm-fan va texnika sohalarining tez rivojlanishi yangi terminlarning paydo bo‘lishiga turtki bo‘lgan. Tahlillar davomida arab va fors tillaridan kirib kelgan terminlar asosan diniy, falsafiy va adabiy sohalarda ko‘proq uchrashi aniqlandi. Rus tili orqali kirgan terminlar esa texnika, tibbiyot va ijtimoiy fanlarda ustunlik qiladi. So‘nggi yillarda ingliz tili global ilmiy til sifatida o‘zbek terminologiyasiga kuchli ta’sir ko‘rsatmoqda. Bu jarayon ayniqsa axborot texnologiyalari, iqtisodiyot va xalqaro munosabatlar sohalarida yaqqol seziladi. Shu bilan birga, o‘zbek tilining ichki so‘z yasash imkoniyatlari ham faol ishlatilmoqda. “Sun’iy intellekt”, “raqamli iqtisodiyot”, “yashil energiya” kabi terminlar milliy til asosida shakllanayotganining dalilidir. Bu esa terminologiyani milliylashtirish va tilning sof lingvistik imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qiladi. Tadqiqot davomida yana bir muhim jihat – terminlarning standartlashuvi masalasi ekanligi aniqlandi. Hali ham ayrim sohalarda bir tushunchani ifodalash uchun bir nechta variantdagi terminlar ishlatiladi. Bu esa ilmiy kommunikatsiyada noaniqlik va chalkashliklarga olib kelishi mumkin. Shuning uchun terminlarni yagona me’yor asosida tartibga solish dolzarb vazifa bo‘lib qolmoqda.

Xulosa

O‘zbek tilida sohaviy terminlarning shakllanishi va rivojlanishi jamiyatning ilmiy, texnik va madaniy taraqqiyoti bilan uzviy bog‘liq murakkab jarayon hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, terminlar tizimi asosan ichki til imkoniyatlari va tashqi tillardan o‘zlashtirish asosida shakllangan. Arab, fors, rus va ingliz tillari o‘zbek terminologiyasining boyishida muhim rol o‘ynagan. Shu bilan birga, mustaqillik davrida milliy terminlarni yaratish va ularni standartlashtirishga alohida e’tibor qaratilgan. Bugungi kunda yangi ilmiy yo‘nalishlar rivojlanishi bilan terminologiya ham doimiy ravishda boyib bormoqda. Biroq ayrim sohalarda terminlarning bir xil me’yorga keltirilmaganligi muammosi saqlanib qolmoqda. Shuning uchun terminlarni tizimlashtirish va yagona standartga keltirish muhim ilmiy va amaliy vazifa hisoblanadi. Umuman olganda, o‘zbek terminologiyasi rivojlanishda davom etayotgan dinamik tizimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Usmonova, M. (2018). Terminologiya va uning lingvistik asoslari. O‘zbek tilshunosligi jurnali, 4(1), 33–41.
2. Karimov, N. (2019). O‘zbek tilida terminlarning rivojlanish bosqichlari. Filologiya masalalari, 2(3), 55–63.
3. Sodikov, A. (2020). Zamonaviy o‘zbek tilida terminologik tizim. Ilm va jamiyat, 5(2), 70–78.
4. Cabré, M. T. (1999). Terminology: Theory, methods and applications. John Benjamins Publishing.
5. Sager, J. C. (1990). A practical course in terminology processing. John Benjamins Publishing.